

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-5-81-84>

УДК 37.013

Ревть А.Б., Гук О.В.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ СІМ'Ї, ЯКА ВИХОВУЄ ДИТИНУ З ФУНКЦІОНАЛЬНИМИ ОБМЕЖЕННЯМИ

Анотація. У статті розкрито особливості життєдіяльності сім'ей, що виховують дітей з функціональними обмеженнями. Встановлено, що стиль взаємин у сім'ї, тип відносин між батьками та дітьми, тип реакції батьків на діагноз дитини потребує обдуманого ставлення, та, можливо, корекції, з метою адаптації дитини до вимог соціального середовища і створення сприятливих умов для її розвитку. Досліджено, що дитина з функціональними обмеженнями потребує особливого підходу. Щоб ефективно управляти формуванням її особистості, потрібні глибокі знання психологічних закономірностей, що пояснюють специфіку розвитку дитини. Важливе місце у підготовці дітей з функціональними обмеженнями до інтеграції в соціальне середовище займають питання їх соціальної реабілітації. Дослідження проблем сімей, які виховують дитину з функціональними обмеженнями є актуальним і потребує комплексного підходу та програми соціально-педагогічної роботи, яка буде максимально враховувати проблеми й інтереси таких сімей, загальні проблеми, характерні для більшості сімей, які виховують дитину з функціональними обмеженнями, актуальні проблеми батьків.

Ключові слова: сім'я, дитина з функціональними обмеженнями, виховання, розвиток.

Revtt Alla, Huk Orest

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

FEATURES OF FAMILY LIVING WHO TAKE CARE A CHILD WITH FUNCTIONAL LIMITATIONS

Summary. In accordance with the level of development of each state, priorities and opportunities, forms a social and economic policy for the protection of the rights and interests of persons with physical or mental disabilities. At the same time, the modern development of Ukrainian society is characterized by an increased attention to the problems of persons with functional limitations, able to fully perceive, understand and multiply material and spiritual values. The article deals with the peculiarities of families raising children with functional limitations. It was established that family style, type of relations between parents and children, type of parental reaction on to the diagnosis of the child require thoughtful attitude and corrections in order to adapt the child to the requirements of the social environment and create favorable conditions for its development. It has been investigated that a child with a functional limitations needs a special approach. In order to manage the formation of the personality effectively, deep knowledge of the psychological patterns that explain the specifics of the child's development are required. The issue of their social rehabilitation takes an important place in the preparation of children with functional limitations for integration into the social environment. Research on the problems of families raising a child with functional limitations is relevant and requires a comprehensive approach and program of social and pedagogical work. It will take into account as much as possible the problems and interests of such families, common problems typical of most families raising a child with functional limitations, current problems. Organization of social work with children with functional limitations is one of the most important and difficult tasks of the state. A steady increase in the number of children with functional limitations, on the one hand, an increase in attention to each of them regardless of physical, mental and intellectual abilities, on the other hand, the idea of enhancing the value of the personality and the need to protect the rights, characteristic of democratic, civic society, on the other hand. It is all about the importance of organizing and improving social work with children with disabilities.

Keywords: family, child with functional limitations, education, development.

Постановка проблеми. Сучасне цивілізоване суспільство, що сповідує принципи демократії, гуманізму, рівноправності, дбає про захист прав та свобод кожного громадянина, у тому числі і осіб з фізичними чи психофізичними обмеженнями. Не винятком є українське суспільство, що формує політику соціального та економічного захисту осіб з інвалідністю та приділяє значну увагу до проблем людей з функціональними обмеженнями, що за сприятливих умов здатні забезпечувати та обслуговувати себе, повноцінно сприймати, розуміти та примножувати культуру, матеріальні і духовні цінності. Нагальним для вирішення на сьогоднішній день стає питання життєдіяльності сімей, що виховують дітей з функціональними обмеженнями, інтеграцією їх у соціальне середовище.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми дітей, які мають функціональні обмеження знайшли своє відображення у працях вітчизняних та зарубіжних науковців. У своїх роботах технології роботи з дітьми з функціональними обмеженнями висвітлює А.І. Капська, А.В. Мудрик, І.Д. Зверева та ін.

У наукових працях Н.С. Морозової, Л.В. Турінцевої, В.Й. Бочелюка, Є.І. Холостова, Л.П. Грищина, Д.І. Лаврова висвітлені різні аспекти роботи з сім'ями, що виховують дітей з особливими потребами. Виховний потенціал сім'ї як педагогічний конструкт та головну характеристику сімейного середовища вивчали Ю. Грицькова, Т. Демиденко, В. Кравець та ін., питання формування батьками відповідальної поведінки дітей на різних етапах їх розвитку розглянуто

у працях І. Беха, Л. Виготського, Д. Ельконіна, Т. Куликової, О. Кучмаєвої тощо; психологічний аналіз дитячо-батьківських відносин у процесі сімейного виховання представлено у роботах Ю. Грицькової, Т. Дмитрук, Д. Іванова.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість наукових досліджень, які стосуються даної проблеми, залишаються недостатньо дослідженими проблеми, з якими зустрічається сім'я, що виховує дитину з функціональними обмеженнями та шляхи вирішення цих проблем. Саме тому, актуальність зазначеної проблеми зумовили вибір теми нашого наукового дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз проблем сучасних сімей, що виховують дітей з функціональними обмеженнями та пошук шляхів розв'язання та вирішення цих проблем.

Виклад основного матеріалу. Сім'я є тим інститутом соціалізації та розвитку дитини, з яким не може порівнятися жоден інший ні за важливістю, ні за тривалістю впливу на дитину. В сім'ї закладаються основи особистості дитини, формуються уявлення про цінності, суспільні норми, взаємини із іншими членами соціуму.

Кожна сім'я в якій чекають на появу дитини, мріє про те, щоб вона росла здоровою та успішною. Та, на жаль, у наш час збільшилася кількість сімей, у яких народжуються діти з функціональними обмеженнями [5, с. 41]. В Україні такі сім'ї відносяться до найменш захищених категорій осіб. Це можна пояснити складним економічним, політичним, соціальним становищем, проблемами, що існують в суспільстві загалом, а також проблемами щодо ставлення до осіб з інвалідністю.

Хвороба дитини та проблеми, пов'язані із цим накладають відбиток на життєдіяльність та становище сім'ї. Особливо складним та важким для сприйняття батьками є неонатальний період та перші дні життя дитини, коли тільки поставлено та озвучено діагноз. Відбувається осмислення того, що сталося, усвідомлюється інформація про діагноз, про можливі варіанти розвитку захворювання, страждання дитини та про необхідність змінювати звичний життєвий устрій, що призводить до психотравмуючих станів [3, с. 5].

Поява на світ дитини, що має певні відхилення у розвитку найчастіше переживається батьками як несподівана подія. Різні автори досить одностайні в описі найбільш загальних характеристик батьківських реакцій (Д.М. Ісаєв, С.М. Мاستрюкова, А.Г. Московкіна, В.В. Ткачова, Л.М. Шипіцина), до яких відносять: заперечення, гнів, почуття провини, емоційну адаптацію.

Прийняття хворої дитини – дуже складний і неоднозначний за своїм змістом процес у різних батьків, що залежить не стільки від характеру захворювання дитини, скільки від особливостей особистості матері та батька.

Повноцінність розвитку дитини залежить від багатьох умов. Можливість особистісного росту кожного члена сім'ї, позитивний мікроклімат, комфорт, формування почуття батьківської любові є не менш важливим, ніж матеріальне та соціальне становище сім'ї. До важливих умов відносимо і рівень медичного обслуговування, соціального захисту, позитивного соціального оточення. Також від батька та матері дитина

з функціональними обмеженнями вимагає постійної роботи над собою, самодисципліни.

Проблеми сім'ї, де у якій народилася дитина з інвалідністю, можуть загострюватися на різних етапах життя. Відомо, що навіть дбайливі та оптимістично налаштовані батьки, виховуючи таку дитину, переживають величезне емоційне і психологічне навантаження, що врешті-решт може призвести до зриву. Тому соціально-психологічну допомогу сім'ям повинні надавати такі фахівці, як психологи, соціальні педагоги. Одним із головних напрямків такої допомоги є соціальна підтримка, а основний її метод – соціальний патронат, який передбачає спільну діяльність фахівців із соціально-психолого-педагогічної реабілітації [2, с. 35].

Поява на світ дитини з відхиленнями у розвитку впливає на батьків по-різному, проте є певні спільні реакції, такі як сильний психологічний стрес, із подальшими психологічними чи соматичними порушеннями. І хоча у більшості випадків батьки знаходять у собі сили, щоб справитися зі стресом, це може повертатися періодично як проблеми зі здоров'ям.

Виділяють такі основні типи реагування батьків на появу дитини з функціональними обмеженнями [6, с. 50–51]:

1. Прийняття дитини. У цьому випадку батьки адекватно реагують на діагноз, оцінюють можливі проблеми, пов'язані із ним та свої сили, проявляють стосовно своєї дитини любов та відданість. Головний девіз: «Працюємо разом, робимо все, що можливо, радіємо досягненням». У випадку прийняття батьки мобілізують усі свої зовнішні та внутрішні ресурси, що додає їм впевненості у собі та душевної сили.

2. Заперечення діагнозу. Батьки не приймають того, що дитина певні особливості фізичного чи психофізичного розвитку. Те, яким чином батьки планують майбутнє своєї дитини, її освіти, вибір навчального закладу свідчать про те, що батьки не сприймають особливостей розвитку дитини, не приймають її такою, як вона є та не визнають жодних обмежень у житті своєї дитини. Батьки перебільшують успіхи дитини, приписують їй заслуги та надмірно захоплюються ними.

3. Реакція гіперопіки, надмірного захисту, гіперпротекції. Особливістю такої реакції є постійні почуття провини, жалю та співчуття, що проявляється у формі гіперопіки, надмірної турботливості у вихованні. Дитина з особливими потребами стає центром життя та безмежної любові матері. Батьки беруть відповідальність за кожен крок дитини, намагаються все зробити за неї, унаслідок чого дитина занадто довго, а інколи і усе життя знаходиться на інфантильному рівні.

4. Скрите емоційне неприйняття дитини. За такого типу реакції спостерігається негативне ставлення з боку батьків до своєї дитини, відраза, прикрита надмірною «турботою», вседозволеністю. Відбувається підміна понять любові та «демократичність», батьки прагнуть виглядати в очах суспільства ідеальними.

5. Відкрите емоційне неприйняття, відштовхування дитини. У ставленні до дитини простежується неприхована відраза. Батьки, усвідомлюючи свій негатив до дитини, використовують певну форму захисту. У тому, що сталося, вони

звинувачують суспільство, лікарів, вчителів у неадекватному ставленні до їх дитини.

Основна проблема сім'ї яка виховує дитину з функціональними обмеженнями – адекватне прийняття та реалістична оцінка того, що трапилося, і вироблення позитивної життєвої програми [4].

Це далеко не завжди вдається, особливо, якщо родина не отримує психологічної підтримки з боку як фахівців, так і людей, об'єднаних спільною проблемою. Основна ознака того, що сім'я не адаптувалася до реальності психофізичних вад дитини, не приймає її якою такою, як вона є, є те, що батьки затрачають неймовірні сили на пошуки «чудодейних ліків», «знахарів», замість того, щоб спрямувати зусилля на розвиток та формування особистості дитини.

Деструктивним є ігнорування проблеми, намагання не помічати будь-яких порушень у розвитку дитини. І в одному, і в іншому випадку втрачається дорогоцінний час.

Шкільне навчання для батьків, що виховують дитину із функціональними обмеженнями – це нове випробування, бо постає питання вибору навчального закладу та програми навчання. Часто вони уникають психолого-медико-педагогічної консультації, інклюзивної освіти та намагаються навчати дитину на загальних засадах, без асистента вчителя. Тривалий час батьки просто ігнорують її неспроможність навчатися в таких умовах, іноді звинувачують педагогів в упередженому ставленні до неї, конфліктують.

Справа не лише в тому, що батькам не надто хочеться віддавати дитину до спеціального навчального закладу. Ця проблема складно розв'язується навіть у тих країнах, де вже за всіма правовими педагогічними вимогами діти з особливостями психофізичного розвитку навчаються інклюзивно разом зі своїми здоровими однолітками.

Попри ініціювання батьківською громадськістю інтегрованого навчання дітей із психофізичними вадами є значна кількість батьків, які ставляться до нього насторожено, бо бояться, що дитина не буде прийнята здоровими ровесниками, що їх кривдять або просто не спілкуватимуться, і вона буде приречена на самотність.

Такі страхи небезпідставні: у здорових дітей немає позитивного досвіду спілкування з тими, хто має фізичні чи психічні вади. У цих умовах можливі й негативні реакції. Проте досвід інтегрованого навчання (хоч і незначний), який є в нашій країні, показує, що в сприятливих педагогічних умовах здорові діти співчутливо ставляться до товаришів із певними обмеженнями. Охоче їм допомагають. Вирішенню цієї проблеми допомагає навчання дітей обох категорій продуктивного спілкування. Важливо донести до свідомості батьків необхідність зваженого ставлення до форми навчання дитини, виходячи з потреб її розвитку та соціально трудової адаптації [5, с. 42].

Для «особливої» дитини сім'я повинна бути насамперед корекційним середовищем, та середовищем розвитку, у якому формується особистість і закладається ресурс її соціальної адаптації.

Всебічний розвиток дитини, починаючи від її народження, можливий, насамперед, завдяки турботі батьків. Батьки для дитини є прикладом у всьому – як себе вести, спілкуватися, реагувати, контролювати, вони ж є першою

школою, де відбувається підготовка дитини до самостійного життя.

Якщо батьки діють узгоджено, підтримуючи один одного та дитину, то зможуть сформувати світ справжніх цінностей та моральних норм.

Якщо у взаєминах батьків немає єдності, а у системі виховання простежуються розбіжності, це створить труднощі у ідентифікації істинних норм у дитини.

У цьому різнобічному процесі велике значення має поведінка і позитивні приклади дорослих.

Гармонійний розвиток особистості дитини насамперед залежить від стилю стосунків в сім'ї. У кожній родині об'єктивно складається певна система виховання

Типи сімейного виховання відповідають чотирьом типам сімейних відносин «батьки-діти» [6, с. 52]:

1. диктат;
2. опіка;
3. «невтручання»;
4. співпраця.

Особливості прийняття батьками дітей із вадами розвитку можна поділити на [1, с. 53]:

1. адекватне – прийняття дитини «такою, як вона є». Батькам важливо, що дитина є, і що саме вона – їхня дитина незалежно від того, яка вона і що вміє робити. Така безумовна любов допомагає батькам правильно оцінити, до чого привели їхні виховні зусилля, і підказує, у якому напрямку слід рухатися далі;

2. неадекватне – це «відштовхування» дитини, негативне ставлення до неї. У батьків це ставлення може проявлятися в роздратуванні стосовно дитини, в ігноруванні її інтересів у силу їх примітивності, а також у бажанні покарати дитину;

3. суб'єктивне – дитина з особливими потребами сприймається як суб'єкт соціальних відносин, тобто як повноправний член суспільства. Ані батьки, ані найближче оточення не фокусується на індивідуальності дитини, що є сприятливим чинником для її подальшої адаптації в суспільстві, а також сприяє толерантному ставленню до людей з функціональними обмеженнями у суспільстві;

4. об'єктивне – дитина сприймається як особистість, яка відмежована від соціуму. У батьків такий вид прийняття виявляється як прагнення закрити, «сховати» дитину від оточуючих, що своєю чергою, призводить до продовження неадекватної форми взаємодії дитини із соціальним середовищем, і виникненням комунікативних проблем і перепоп. Таким чином відносини із людьми у свідомості дитини «фарбуються» в негативні тони. Для неї характерні відчуженість, тривожність, агресія.

В залежності від ставлення до дитини з боку дорослих, буде сформована самооцінка. У тих сім'ях, де батьки незадоволені дитиною, не помічають її успіхів та досягнень, ставлять перед нею високі вимоги, самооцінка у дітей низька, вони часто незадоволені собою. Дитина, бачачи суперечки батьків, відчуває свою вину у цьому, що так само занижує її самооцінку [6, с. 51].

Існує й інша крайність – надмірно висока самооцінка. Це буває у тих випадках, коли батьки не приймають і не визнають для своєї дитини жодних перепоп у житті, формують у неї почуття надмірного честолюбства.

Висновки і пропозиції. Діти з особливостями у розвитку повільно досягають певного успіху. Посилена увага фахівців щодо залучення їхніх батьків до процесів корекції, реабілітації та виховання сприятиме освіті та розвитку дітей, попередить дискримінацію за ознаками, пов'язаними з особливістю дитини та певними її характеристиками, яка б ні морально, ні фізично не принижувала гідність дитини та її близьких.

У концепцію родинного виховання закладено основну ідею роботи з сім'єю, що виховує дитину

з функціональними обмеженнями – налагодження гармонійних стосунків у родині з особливою дитиною, створення комфортних умов для гармонійного розвитку, максимальний розвиток потенційних можливостей дитини і кожного члена сім'ї.

Тому важливо пам'ятати, що саме сім'я відіграє провідну роль у вихованні та розвитку дитини. Лише в психологічно благополучній родині дитина з функціональними обмеженнями може отримати те, що необхідно їй для успішної соціалізації, комфортного життя у суспільстві.

Список літератури:

1. Бочелюк В.Й., Турубарова А.В. Психологія людини з обмеженими можливостями : Навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 264 с.
2. Дяченко Н. Служба допомоги та підтримки. Особливості організаційної роботи. *Соціальний педагог*. 2012. № 4(64). С. 35–37.
3. Зверева І.Д., Іванова І.Б. Концептуальні основи соціального захисту людей з функціональними обмеженнями. *Invalid і суспільство. Проблеми інтеграції*. Київ, 1995. С. 4–10.
4. Капська А. Соціальна педагогіка : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 468 с.
5. Перерва І. Шукаємо шляхи до розвитку дитини. Консультація для батьків, які виховують дітей з особливими потребами. *Соціальний педагог*. № 9(93). С. 40–43.
6. Пулінець Н. Роль родинного виховання у формуванні особистості дитини з особливими освітніми потребами. *Соціальний педагог*. 2013. № 2(74). С. 50–52.

References:

1. Bocheliuk, V.Y., & Turubarova, A.V. (2011). *Psychology of a person with disabilities*: Navchalnyi posibnyk. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. (in Ukrainian)
2. Diachenko, N. (2012). Sluzhba dopomohy ta pidtrymky. Osoblyvosti orhanizatsiinoi roboty [Help and Support. Features of organizational work]. *Sotsialnyi pedahoh*, no. № 4(64), pp. 35–37. (in Ukrainian)
3. Zverieva, I.D., & Ivanova, I.B. (1995). Kontseptualni osnovy sotsialnoho zakhystu liudei z funktsionalnymy obmezheniamy [Conceptual bases of social protection of people with functional limitations]. *Invalid i suspilstvo. Problemy intehratsii*. (in Ukrainian)
4. Kapska, A. (2006). *Sotsialna pedahohika: pidruchnyk* [Social pedagogy: a textbook]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury. (in Ukrainian)
5. Pererva, I. Shukaiemo shliakhy do rozvytku dytyny. Konsultatsiia dlia batkiv, yaki vykhovuiut ditei z osoblyvymy potrebamy [We are looking for ways to develop a baby. Advice for parents raising children with special needs]. *Sotsialnyi pedahoh*, no. 9(93), pp. 40–43. (in Ukrainian)
6. Pulinets, N. (2013). Rol rodynnoho vykhovannia u formuvanni osobystosti dytyny z osoblyvymy osvitnimy potrebamy [The role of family education in shaping the personality of a child with special educational needs]. *Sotsialnyi pedahoh*, no. 2(74), pp. 50–52. (in Ukrainian)